

ЗАГОРОДНЮК

Ігор Володимирович –
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу музеології Національного
науково-природничого музею
НАН України

ФЕНОМЕН ФЕОДОСІЯ ДОБРЖАНСЬКОГО: ДО 100-РІЧЧЯ ЗАЧИНУ ЙОГО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КИЄВІ (1921–1924)

У статті наведено результати розвідки щодо раннього київського періоду діяльності видатного генетика і зоолога, всесвітньо відомого еволюційного біолога Феодосія Григоровича Добржанського. Київський період, який тривав з 1909 до 1924 р. і охоплював навчання в Першій київській гімназії та Університеті св. Володимира, роботу на кафедрі зоології Київської політехніки та в Зоологічному музеї (зоологічному кабінеті) ВУАН, був ключовим у формуванні наукових інтересів ученого. Нарис підготовлено з урахуванням численних уточнень і виправлених помилок, накопичених у різних джерелах, зокрема щодо дат, місць перебування та роботи, назв установ та організацій тощо. Проаналізовано особливості діяльності Ф. Добржанського в Українському науковому товаристві, на кафедрі зоології Київської політехніки та в Зоологічному музеї ВУАН. Наведено відомості про тематику його наукових публікацій та доповідей, зібрані ним колекції, проаналізовано мотиви подальшої зміни місця роботи і від'їзду науковця спочатку до Петербурга, а потім до США.

Феодосій Григорович
Добржанський
(25.01.1900–18.12.1975)

Період 1921–1924 рр. в історії українського природознавства відзначився низкою неймовірних сплесків наукової діяльності та інституційних революцій. У природознавчій сфері та її зоологічній «гілці» яскравими подіями стали формування нових осередків наукової активності та поява нових імен. Такими осередками в Україні були ентомологічне бюро (1893–1917), Українське наукове товариство (1907–1921), Орнітологічне товариство ім. К.Ф. Кесслера (1908–1994), Зоологічний музей ВУАН (1919–1934). Серед визначних постатей того часу можна назвати імена С. Кушакевича, В. Артоболевського, М. Кащенко, О. Лебедева, Д. Белінга, В. Аверіна, М. Шарлеманя.

Серед молоді, яка гуртувалася навколо зоологічних центрів, вирізнялася плеяда талантів, у якій найпримітнішими були Сергій Оболенський, Лев Шелюжко, Володимир Каравасев, Олександр Кістяківський, Сергій Парамонов, Анатолій Аргіропуло, Феодосій Добржанський. На жаль, майже всі представники цієї плеяди згодом поїхали шукати щастя в інших краях,

за межами України. Проте їхні початки були саме тут — від навчання до перших наукових публікацій. І це дає надію, що наш край, який породжує імена світового масштабу, можливо, колись навчиться їх берегти і створювати умови для їх зростання і наукового розквіту.

У цьому нарисі йдеться про останнє з названих імен, відоме сьогодні всьому світові, — Феодосія Добржанського, старт наукової діяльності якого відбувся в Україні, в університетських та академічних інституціях Києва, що й стало поштовхом до вибору теми нової музеологічної конференції, що здобула назву «Вид у біології». Вибір цей визначався тим, що в «дослідженнях виду» Ф. Добржанський став однією з найвідоміших у світі постатей, а також тим, що у 2021 р., на який заплановано цю конференцію, виповнюється 100 років від початку академічної роботи Ф. Добржанського, яка розпочалася на кафедрі зоології Київської політехніки та в Зоологічному музеї ВУАН у 1921 р. і тривала до січня 1924 р., коли науковець покинув Україну. До того ж, розвідка може стати «новиною» для тих, хто за радянською традицією вважає, що «Добржанський завжди считал себя русским». Постає закономірне запитання: як уродженець Немирова, київський гімназист, студент Університету св. Володимира, гуртожитківець КПІ, науковець Зоологічного музею ВУАН, який працював у Петербурзі вчетверо менше часу, ніж у Києві, міг вважати себе лише «руським»? Він — частина історії української науки, яку ми маємо досліджувати і оприлюднювати.

Про ейдологічні дослідження Ф. Добржанського. Ейдологічні дослідження Феодосія Добржанського проходять червоною ниткою крізь усю його наукову творчість: від початку темою своїх робіт він обрав питання біорізноманіття і принципів його формування. На цій основі постали і розгорнулися еволюційні дослідження науковця, які й привели його до всесвітнього визнання. Проте це сталося вже в «американський» період наукової творчості Ф. Добржанського. Нижче наведено біографічну довідку, відтворену за однією з розвідок автора статті [1, с. 7].

Добржанський Феодосій Григорович (1900–1975) — зоолог, генетик, еволюціоніст, основоположник американської школи популяційної генетики, один з фундаторів синтетичної теорії еволюції. Один із висловів дослідника став дуже відомим і перетворився на гасло для багатьох біологів — «ніщо в біології не має сенсу, окрім як крізь призму еволюції» [2]. Запропонована ним схема дивергентної еволюції [3] згодом стала центральним місцем у багатьох працях, зокрема в моделях співвідношення різних категорій та типів видів, описаних різними дослідниками¹. Початки його наукової роботи лежать в Україні і пов'язані з вивченням видового різноманіття і географічної та індивідуальної мінливості сонечок (напр., [5–8]), а також дрозофіл, молюсків і навіть коней. Згодом, у 1937 р., вийшла його перша фундаментальна праця «Генетика та походження видів», одну з десяти глав якої було присвячено темі «вид як природна одиниця» (цит. за [9]). Ця книга поклала початок його вагомому монографічному доробку, вершиною якого стала «Еволюція, генетика і людина» [3]. Фахівці оцінюють його здобутки в одному ряду з розробками Дарвіна і вважають його творчий спадок основою сучасних еволюційних концепцій [10, 11].

Отже, підґрунтя наукового доробку Феодосія Добржанського було закладено в Києві, а дві його ключові еволюційні ідеї вперше оприлюднено саме в київський період. Одна з його статей, «Про географічну й індивідуальну мінливість *Adalia bipunctata* та *A. decempunctata*» [7], стала відправною точкою в розвитку геногеографії та аналізу зміщень частот поліморфних ознак у географічних популяціях, інші, зокрема «Про будову статевого апарату деяких мутантів *Drosophila melanogaster*» [12], — задали вектор у вивченні механізмів репродуктивної ізоляції генетично відмінних форм. Ці та подібні праці були провісниками розвитку синтетичної теорії еволюції (СТЕ) як синте-

¹ Автор використав цю схему для аналізу концепту виду [4], що дозволило показати, що різноманіття статусів «вид» є більшою реальністю, ніж категорія «вид».

зу генетики, морфології та філогенетики, а по суті — синтезу менделізму та дарвінізму.

Зокрема, у згаданій вище праці 1924 р. [12] Ф. Добржанський відзначив і обґрунтував надважливе для розвитку еволюційного вчення положення: «Відомо, що різні види комах так само, як і географічні раси одного й того самого виду, відрізняються за будовою їхнього статевого апарату. Ці відмінності мають велике біологічне значення для їх носіїв, оскільки вони ускладнюють спарювання по-різному організованих форм і можуть спричинити ізоляцію» [12, с. 245]. Тобто Ф. Добржанський показав, що мутації, описані за кольором і формою очей, кольором тіла та іншими екстер'єрними ознаками, впливають також і на будову внутрішніх статевих органів.

Київський період: освіта й становлення як фахівця. Феодосій Добржанський — уродженець Немирова Вінницької області. З малих літ він мав прекрасне виховання й освіту: його батько викладав математику, мати «дала синові значну частину ранньої освіти після того, як було виявлено, що завдяки своїй німецькій няні він говорив краще німецькою, ніж російською» [13].

До Києва сім'я переїхала в 1909 р., і подальше навчання Феодосій проходив у Першій київській гімназії, де захопився ентомологією під впливом свого вчителя Віктора Лучника (1892–1936), знаного ентомолога, який і порадив юнаку зайнятися сонечками. Це визначило інтерес молодого науковця на багато років. Феодосій здружився з Вадимом Олександровським і разом з ним влітку 1914 та 1916 рр. здійснив дві подорожі до Кавказу, обидві з ентомологічною метою [14]. Вивчаючи мінливість сонечок, у 1917 р. Ф. Добржанський описав на честь Лучника новий вид, *Coccinella lutshniki* Dobzh. (= *C. saucerottei*). Того ж 1917 р., одразу після закінчення гімназії, він вступив до Київського університету св. Володимира, обравши природниче відділення фізико-математичного факультету (фото того часу на рис. 1²). Його

² Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 464, спр. 3284, арк. 6, отримано від М. Біляшівського, фото редакцано.

Рис. 1. Феодосій Добржанський — студент Університету св. Володимира

університетським вчителем став професор зоології Сергій Кушакевич³ (1873–1920), одна з ключових постатей в українській зоології початку ХХ ст. [16].

У 1918 р. С. Кушакевич познайомив 18-річного студента з кількома своїми колегами — професорами Петроградського університету, які переїхали до Києва, тікаючи від революційного лихоліття. Серед них був і Володимир Вернадський (1863–1945), який влітку 1919 р. за сприяння С. Кушакевича як директора Дніпрянської біостанції поселився на ній⁴. Ф. Добржанський забезпечував Володимиру Івановичу зв'язок зі світом і доставляв харчі.

Навесні 1919 р. наставника Ф. Добржанського Сергія Кушакевича було обрано «това-

³ Надалі доля тісно пов'язала їх, і коли Феодосій втратив батьків, то Сергій Юхимович усиновив його [15, с. 61]. Проте окремі дати суперечать послідовності визнаних подій. С. Кушакевич виїхав з Києва назажди наприкінці 1919 р., тому не міг узяти Феодосія до себе після смерті обох його батьків: батько Феодосія помер 1918 р., а мати — у травні 1920 р. [13, с. 14].

⁴ Слід зазначити, що це був розпал червоного терору з наступним серпневим захопленням Києва денікінцями. Академія наук у 1919 р. фактично не діяла. Біостанція була розташована в будинку лісника, на лівому березі Дніпра, на околиці с. Старосілля, в урочищі Гористе, де у 1919 р. було створено заповідник «Гористе». Деякі академіки використовували біостанцію як дачу, і Вернадський був одним з її постояльців.

Рис. 2. Феодосій Добржанський серед співробітників і вихованців кафедри зоології КПІ. Зліва направо, стоять: Сергій Іванов, Лонгін Косаковський, Юлій Керкіс; сидять: Михайло Левіт, Феодосій Добржанський, Олександр Лебедев, Микола Гресе, Георгій Шпет. Грудень 1923 р. (реконструкцію імен здійснено автором на основі [13] та інших джерел)

ришем» (заступником) голови Комісії для вивчення фауни УАН, і він усіляко підтримував молодого науковця. С. Кушакевич, крім іншого, вивчав генеративні системи та сперматогенез різних груп хребетних (напр. [17–19]), і це не могло не вплинути на дослідження Ф. Добржанського. Згодом Феодосій неодноразово у своїх листах і спогадах тепло відгукувався про Сергія Юхимовича як вчителя і наставника⁵.

1918–1921 роки — період катаклізмів. Втрата батька (1918), втрата вчителя (1919), закриття університету (1920), розпуск Українського наукового товариства (1921) — це було внутрішнім болем, до того ж в Україні почалася глибока соціальна криза, яка розгорталася на тлі буремних революційних подій того часу, які, звісно, не могли не вплинути на життя науковців та наукових інституцій. В одному з історичних оглядів про НАН України [20, с. 70] цей період описано так: «Голод, що відчувався в Україні вже в кінці 1919 р., став особливо відчутним у травні-червні 1920 року. <...> Впродовж першої половини 1920 р. УАН зовсім не фінансувалася. Деякі кошти були виділені їй тільки в кінці другого півріччя. Науковці змушені були працювати одночасно на багатьох

часто тимчасових посадах». Повною мірою це стосувалося і Феодосія Добржанського.

За яких умов Ф. Добржанський закінчив університет — не ясно. Київський університет закрили 1920 р., коли Феодосій закінчив третій курс. Відомо, що природнича освіта зберігалася як в Університеті св. Володимира, так і у створеному в жовтні 1917 р. Українському народному університеті. У червні 1919 р. їх об'єднали у Київський державний університет, який у 1920 р. ліквідували⁶. З огляду на деякі факти можна припустити, що наступний, 1921 р. Феодосій був студентом КПІ, оскільки в 1920 р. він уже був при кафедрі зоології КПІ (детальніше далі) і жив у гуртожитку Політехніки. Крім того, з його спогадів відомо, що він тоді слухав лекції викладача КПІ Григорія Левицького, тобто Київська політехніка напевно була місцем закінчення його навчання.

Київський період: робота та наукові школи. Після закінчення навчання Ф. Добржанський займався як науковою, так і викладацькою роботою. Доступні відомості дещо плутані, що можна пояснити тогочасною ситуацією, потребою в підробітку на різних службах, куди

⁵ Остання зустріч Ф. Добржанського з С. Кушакевичем сталася наприкінці 1919 р. в Одесі, звідки Сергій Юхимович намагався виїхати до Європи, але в дорозі помер від тифу [15].

⁶ Український народний університет діяв у приміщенні Педагогічного музею та (у вечірні часи) в аудиторіях Університету св. Володимира. Про роль Педагогічного музею в розвитку природничої освіти і природничих колекцій є окрема розвідка автора [21].

була можливість влаштуватися. За різними джерелами, в 1920–1924 рр. він працював на кафедрі зоології Київської політехніки та в Зоологічному кабінеті УАН⁷.

Щодо Політехніки — йдеться про кафедру зоології КПІ. Найімовірніше, Ф. Добржанський почав працювати там у 1920 р., і його робота тривала до кінця 1923 р., тобто повні 4 роки. У цей період кафедру очолював Олександр Лебедев. Як і значна частина співробітників, Феодосій Добржанський проживав на першому поверсі третього корпусу (кімн. 38) [22]. Його сусідами по кімнаті були Микола Вагнер та Григорій Левицький.

Кафедра зоології мала типову для тодішніх природничих кафедр колекцію і виглядала як музей, а певний час навіть мала спеціалізовану кімнату для експозиції з вивіскою «Зоологічний музей» (є фото 1902 р.). Наведену тут світліну (рис. 2) зроблено в зоологічній лабораторії наприкінці грудня 1923 р.; автор статті з'ясував місце зйомки за 12 деталями інтер'єру та 6 ознаками опудал і кістяків, зроблених у 1902 р. (тоді музей знаходився за дальніми дверима). Це фото відтворено в багатьох виданнях, зокрема у статті М. Голубовського [23] та книзі М. Адамса [24]. Всі персони, зафіксовані на фото, згодом стали відомими науковцями, і автор має інформацію про кожного з них.

Кафедра зоології КПІ обслуговувала також і створений у 1922 р. Сільськогосподарський інститут (сучасний Національний університет біоресурсів і природокористування України (НУБіП)).

Голод, економічна криза, зміни влади та політичні пристрасті залишали небагато місця для науки. У листі до В. Вернадського від 06.05.1921 Ф. Добржанський зазначав: «*Бушуют украинцы: они теперь у власти и делают все, что им угодно. Говорят о каком-то слиянии Академии Наук с Укр. Научным Товариством*» [25, с. 55–56]. Що й сталося 1 червня 1921 р. Попри унікальний склад кафедри, в якому кожний науковець був визначною особистістю, визнань приязних стосунків з боку Ф. Доб-

ржанського не знаходимо. Про О. Лебедева в листуванні з В. Вернадським (07.02.1922) він згадує лише формально: «*Моим учителем и руководителем является теперь А.Г. Лебедев, хотя, собственно говоря, я иду своей дорогой...*» [15, с. 60]. У тому ж листі Феодосій пише про бажання і готовність поїхати будь-куди подалі з Києва: йдеться і про плани переїхати до Петрограда, і про готовність долучитися до монгольської експедиції: «*Я сейчас не связан абсолютно ни малейшими нравственными связями с Киевом. Что же касается до материальных, то готов всем пожертвовать*» [15, с. 59].

Ф. Добржанський неодноразово жалівся, що російські науковці часто ігнорують його листи: «*Очень мне хотелось завести сношения с кое-кем из петроградских зоологов и энтомологов. Но они, кажется, народ суховатый и мало склонны переписываться с провинциалами*» (06.05.1921) [25, с. 55–56]. Цей комплекс меншовартості переріс у потужний рушій, який допоміг йому згодом увірватися в наукові спільноти Петрограда, а потім і Нью-Йорка.

Є окремі відомості про викладацьку діяльність Ф. Добржанського в інших вишах, наприклад вказівки [26], що в 1922–1923 рр. він був лектором біології та зоології на «робітфаку» при Київській політехніці та лектором з біології у Київському педагогічному інституті. Напевно, «робітфак» — це було лише його додаткове навантаження на кафедрі О. Лебедева, а під педінститутом, можливо, мається на увазі Київський інститут народної освіти (КІНО).

Академія наук *de facto* почала діяти у форматі наукових інституцій лише після зміцнення її структурами і штатами Українського наукового товариства (УНТ). Ф. Добржанський був активним членом Природничої секції УНТ, про що свідчать чимало документів, зокрема з історії УНТ [27]. При відкритті наукових вакансій у Зоологічному музеї УАН (фактично від створення ВУАН згідно з рішенням РНК УСРР від 21.06.1921) місце дісталось і Феодосію Добржанському. Цьому було дві причини. По-перше, УНТ підписало угоду з УАН (ВУАН) не про входження, а про об'єднання, і нею передбачалося перевести більшість струк-

⁷ Це сказано лише як припущення [1, с. 6].

Список членів Зоологічної секції колишнього Українського наукового товариства на 1 червня 1921 р.

Дійсні члени Секції:

1. Шарлемань М.	Трьохсвятительська, 23
2. Гросгейм М.А.	Кудрявська, 6
3. Щербина М.Л.	Столипінська, 45, 17
4. Шнее С.Г.	Тарасовська, 11
5. Більський Б.І.	С.-Г. Науковий Комитет
6. Добржанський Т.Г.	С.-Г. Науковий Комитет
7. Клодницький І.І.	В. І. Н. О.
8. Щоголів І.М.	Політехнічний Інститут
9. Парамонов С.Я.	На Херсонщині
10. Осмак К.І.	С.-Г. Науковий Комитет

Рис. 3. Фрагмент (перші 10 позицій) списку членів Зоологічної секції колишнього Українського наукового товариства на 01.06.1921 [27, с. 279] (тут у Добржанського ініціал «Т»)

Зоологічний кабінет (колишній музей) після вкорочення штатів має тільки 5 співробітників, включаючи директора кабінету академіка М. Т. Кащенко: консерватор та вчений спеціаліст М. В. Шарлемань, вчені спеціалісти В. О. Караваєв, І. І. Клодницький, С. Я. Парамонов та вчений співробітник М. Л. Щербина і постійні співробітники: [В. В.] Совинський, [Ф. Г.] Добржанський, [Л. А.] Шелюжко та [О. Б.] Кістяківський.

203. Добржанський Феодосій (Теодосій) Григорович (1890—1975)— генетик, співробітник Комітету для вивчення фауни (1919); співробітник «Праць для вивчення живої матерії в змій» (1919); зоолог середнього складу Зоологічного музею (1921); постійний співробітник Зоологічного кабінету (1922); член зоологічної секції (1922).

Рис. 4. Згадування прізвища Ф. Добржанського серед плеяди зоологів у перші роки існування Зоологічного кабінету (музею) ВУАН у Звідомленні Всеукраїнської Академії Наук за 1922 р. [28, с. 341] та в довідці про склад Академії в 1919–1923 рр. [28, с. 520]

тур і значну частину кадрів УНТ до ВУАН, а по-друге, Ф. Добржанський був активним членом УНТ. У наведеному на рис. 3 фрагменті документа «Список членів Зоологічної секції колишнього Українського наукового товариства на 1 червня 1921 р.» в переліку дійсних членів Секції він посідає 6-ту позицію з 28 (список складено явно не за абеткою). Цікавою є також зазначена адреса — Сільськогосподарський науковий комітет (така сама у Богдана Більського і Кирила Осмака).

У Звіті про діяльність Зоологічної секції Відділу природничих наук УНТ за 1920 р. [27, с. 280] зазначено, що одну з 28 доповідей «Дещо про походження родів сонечок» у 1920 р. робив Т. Добржанський (з ініціалом «Т»). Надалі він був серед авторів «Українського зоологічного журналу», започаткованого УНТ у 1921 р.

Тепер про академічні статуси науковця у складі ВУАН. У 1921–1922 рр. Ф. Добржанський був штатним зоологом Зоологічного музею ВУАН. У зведенні «Історія НАН України за 1918–1923 рр.» Ф. Добржанський згадується двічі: як «зоолог середнього складу Зоологічного музею» в 1921 р. і як «постійний співробітник Зоологічного кабінету» у 1922 р. [28, с. 341; с. 520]. Інформація про «тільки 5 співробітників» (рис. 4), мабуть, стосувалася попереднього 1921 р. У звітному 1922 р. їх було, як видно, 10. Проте з наступного 1923 р. відбулося скорочення штатів, а для збереження статусів колег ввели позицію «постійний позаштатний співробітник» (протягом 1923–1930 рр. у штаті Зоологічного музею було тільки три особи: В. Караваєв, М. Шарлемань і С. Парамонов [29]).

Залишається суперечливим питання, чи був Феодосій Добржанський аспірантом. Жодних відомостей про це автор не знайшов. За І. Захаровим [26], у 1921–1924 рр. Ф. Добржанський був «аспірантом при кафедрі зоології при УАН». Ймовірно, йдеться про Кафедру експериментальної зоології ВУАН, яку очолював І. Шмальгаузен⁸. Проте це дуже сумнівно, оскільки про аспірантуру ВУАН у ті часи нічого не відомо⁹. Та й учені ступені тоді було скасовано, а тому захисту дисертацій не було.

Загальний огляд київських афіліацій Ф. Добржанського. За реконструкцією Б. Конашева, яку він зробив на основі різних джерел, у тому числі архівних матеріалів [22, с. 65]¹⁰, є три афіліації Ф. Добржанського цього періоду: Київський університет (alma mater), Зоологіч-

⁸ Крім того, важко уявити, щоб у І. Шмальгаузена був учень у галузі ентомології. В літературі також зазначається, що Ф. Добржанський ще під час навчання в університеті товаришував з І. Шмальгаузенем і «обоє часто любили прогулюватися Бібіковським бульваром» [22, с. 65–66]. Але, як свідчать архіви РАН, «наприкінці 1920 р. І.І. Шмальгаузеня було обрано професором Київського вищого інституту народної освіти, і влітку 1921 р. він переїхав до Києва» [30], коли Ф. Добржанський вже завершив навчання (табл. 1).

⁹ Зрештою, офіційно аспірантуру в Україні запроваджено лише на початку 1932 р. [31].

¹⁰ Дослідник посилається на Державний архів м. Києва, ф. 176, оп. 2, спр. 24.

Табл. 1. Реєстр позицій Ф. Добржанського під час його перебування в Україні у 1918–1923 рр. (дати у квадратних дужках – реконструкція автора)

Період	Позиція
04.1919–[04].1920	Лаборант сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту [22] (щонайбільше це було одночасно з навчанням на III курсі Київського університету; після від'їзду (й смерті) С. Кушакевича, який до кінця 1919 р. був його керівником та опікуном)
[05].1919–[08].1919	Член Фауністичного комітету УАН (Комітет було розпущено до кінця року, напевно в розгул денікінщини; «незабаром» після заснування [32])
24.04.1920–[12].1923	Асистент кафедри зоології сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту (у 1920 р. і до весни 1921 р. ще тривало навчання Ф. Добржанського, напевно зі спеціалізацією на цій кафедрі**)
[06].1921–1923*	Зоолог Зоологічного музею ВУАН (у [22] – «1919–1923» і «АН УРСР»; у 1919 р. Ф. Добржанський був членом Фауністичного комітету УАН, не пізніше, ніж за рік, у 1920-му, цей комітет розпустили)
09.1922–[12].1923	Викладач Київського сільськогосподарського інституту (з 1922 р. цей інститут став окремою від КПІ установою)

* «1923» – поширена точка зору (напр., [22]), однозначні дані є тільки за 1921–1922.

** Про це свідчать як визнана дата закінчення навчання Ф.Д. (весна 1921), так і факти його перебування в КПІ (див. текст). Початок педагогічних практик у 1920 р. пов'язаний з підмінюванням на заняттях свого приятеля – асистента кафедри зоології С. Оболенського [33, с. 58].

ний музей ВУАН і Київський політехнічний інститут (табл. 1). До афіліацій у цитованій праці зараховано також такий запис: «02.1918–09.1919: помічник академіка В.І. Вернадського в Українській академії наук», проте це не було офіційною роботою. Сумнівним також є запис «1919: викладання на «нульовому» семестрі у Київському університеті» – тоді Феодосій сам навчався на II або III курсі. Крім того, запис «1919–1920: асистент Одеського сільськогосподарського інституту» також суперечливий, оскільки цьому факту немає підтвержень. До речі, це єдина згадка Одеси в цьому виданні (вона є і в спогадах дочки [13]). Щоправда, відомо, що наприкінці 1919 р. Ф. Добржанський зустрічався в Одесі з С. Кушакевичем, коли той тікав за кордон [15]. Зі спогадів Ф. Добржанського [34] відомо, що він дістався Одеси як робітник санітарного потяга Червоного Хреста¹¹ і, зустрівшись там з Кушакевичем, допомагав учителю з виїздом, тому некоректно

говорити про два роки роботи в Одесі: це було коротке перебування на межі 1919/1920 рр. Проживав він в Одесі на квартирі у професора Одеського сільськогосподарського інституту Олександра Браунера, однак цей факт не робить його співробітником кафедри Браунера.

Також потребує коментаря інформація про Київський сільськогосподарський інститут, щодо якого Б. Конашев [22] наводить три дати з періоду 1919–1923 рр. Важливо уточнити, що «с/г факультет» сформовано в КПІ в 1918 р., і лише 1922 р. на базі цього факультету було створено «Київський сільськогосподарський інститут в структурі КПІ», який наступного 1923 р. відділився у самостійну установу (див. вебсайт НУБіП). І в біографії О. Лебедева, на кафедрі якого й працював Ф. Добржанський, також значиться початок його роботи в «Сільськогосподарському інституті» з 1922 р.

Наукові публікації Ф. Добржанського кийвського періоду. Першими публікаціями дослідника стали матеріали з фауни кокцинелід, перший з яких він підготував під впливом свого гімназичного наставника В. Лучника і

¹¹ Куди його влаштувала знайома С. Кушакевича для уникнення призову в денікінські загони.

Табл. 2. Перелік праць Ф.Г. Добржанського кийського періоду (до 1924 р. включно)

Рік	Назва статті
1917	Описание нового вида рода <i>Coccinella</i> из окрестностей Киева [5]
1921	До фауни сонечок (<i>Coccinellidae</i>) Волині та Поділля [36] <i>Tachea vindobonensis</i> Fer. в околицях Київа [37] К познанню женского полового аппарата божьих коровок (<i>Coccinellidae</i>) [42] Дві нових ріжностаті <i>Adalia bipunctata</i> (Coleoptera, Coccinellidae) цікавих у філогенетичному відношенню [6]
1922	Скопления и перелеты у божьих коровок (<i>Coccinellidae</i> [sic]) [43] (у статті подяка О. Лебедеву; в кінці — напис «Киев. Июль. 1920») Имагинальная диапауза у божьих коровок [44] (в кінці статті — напис «Киев. Октябрь. 1922»)
1923	Замітка про географічне поширення деяких цикад (<i>Cicadidae</i>) [40] <i>Buliminus (Chondrula) tridens</i> Müll. на Київщині та Поділля [41] Три новых вида семейства <i>Coccinellidae</i> (Coleoptera) из Азиатской России [45]
1924	Географическая и индивидуальная изменчивость <i>Adalia bipunctata</i> L. и <i>Adalia decempunctata</i> L. (Coleoptera, Coccinellidae) [7] Заметка о происхождении фауны наносов разлива Днепра под Киевом [46] Die geographische und individuelle Variabilität von <i>Harmonia axyridis</i> Pall. in ihren Wechselbeziehungen [47] Die weiblichen Generationsorgane der Coccinelliden als Artmerkmal betrachtet (Coleoptera) [48] Beitrag zur Kenntnis des weiblichen Geschlechtsapparates der Coccinelliden [49] Über den Bau des Geschlechtsapparats einiger Mutanten von <i>Drosophila melanogaster</i> Meig. (Zeitschrift für Induktive Abstammungs- und Vererbungslehre) [12] («Received 20 September 1923; affiliations: Leningrad»)

опублікував у першому в історії української зоології збірнику фауністичних праць [5].

В огляді праць Ф. Добржанського його біограф М. Адамс [24] зазначає, що впродовж 1920-х років Феодосій листувався з багатьма

відомими ентомологами, розсилав їм примірники видань зі своїми статтями, зокрема й Українського зоологічного журналу (УЗЖ). Відомі його дарчі підписи для Г. Якобсона (випуск УЗЖ 1921 р.) та для бібліотеки московського Інституту зоології (випуск 1923 р.). У цих двох номерах УЗЖ опубліковано чотири праці Ф. Добржанського — дві про молюсків, одну про цикад і одну про сонечок [35]. Зокрема, в першому числі УЗЖ вміщено його статті про склад фауни сонечок Волино-Поділля [36], а також про мінливість равликів на Київщині [37]. Цей перший випуск Українського зоологічного журналу було видано Українським науковим товариством. У другому випуску УЗЖ за 1923 р. вже зазначено, що це академічне видання, і в ньому містилися праці співробітників Зоологічного музею, зокрема Ю. Артоблевського [38], С. Паночіні [39], Л. Портенка, М. Щербини, а також дві праці Ф. Добржанського — про цикад [40] та молюсків [41].

З того самого 1923 р. праці про сонечок дослідник почав публікувати в російських та німецьких виданнях (відповідними мовами). Становлення його як ученого, окреслення наукових інтересів відбувалося стрімко. До 1924 р. включно Ф. Добржанський уже був автором 16 статей, зокрема 4 німецькомовних, причому майже всі праці були опубліковані в різних виданнях.

У табл. 2 наведено всі статті Феодосія Добржанського цього періоду (до 1924 р. включно), які автору вдалося знайти. Назви публікацій подано в оригінальному написанні. Остання праця в цьому переліку, «Про будову статевого апарату деяких мутантів *Drosophila melanogaster*» (1924), ознаменувала перехід ученого до нової для нього галузі — вивчення не лише репродуктивної системи комах, а й впливу мутацій на морфологію і популяції дрозофіл. Відтоді дрозофіли стали одним з модельних об'єктів дослідника.

Наукові доповіді Феодосія Добржанського. Біограф Ф. Добржанського М. Адамс [24] зазначає, що у 1920 р. Феодосій став членом Зоологічної секції Природничого відділення УНТ і вже 12 вересня зробив доповідь

«Деякі проблеми походження родів сонечок (*Coccinellidae*)»¹². Насправді доповідей було більше.

У 1922 р. в Києві було проведено дві зоологічні конференції. У Звіті про діяльність Київської асоціації зоологів при ВУАН у 1922 р., опублікованому в «Історії НАН України. 1918–1923» [28, с. 332–333], Ф. Добржанського згадано як одного з трьох секретарів конференції під назвою «Друга конференція київських зоологів», яка працювала з 20 по 30 жовтня 1922 р. і в рамках якої відбулося 10 засідань. Почесним головою конференції був академік М. Кащенко, його «товаришами» (заступниками) — академік І. Шмальгаузен, М. Шарлемань та В. Караваєв¹³. З огляду на членство Ф. Добржанського в УНТ [27, с. 279] та порядок, у якому наведено прізвища «товаришів» голови і секретарів, Феодосій Добржанський однозначно представляв на цій конференції УНТ.

В «Історії НАН України. 1918–1923» прізвище Ф. Добржанського трапляється неодноразово. Зокрема, в розділі «Перелік доповідей співробітників установ АН» [28, с. 554] є список з п'яти доповідей науковця. Всі вони датовані 1922 р., а тому, напевно, пов'язані з проведенням згаданих вище зоологічних конференцій: 1) «*Работа петроградских та московских зоологов за останній час і нова чужоземна біологічна література*»; 2) «*Имагинальная дипауза у солнечных коровок*»; 3) «*Исследования над женским половым аппаратом у солнечных коровок (к вопросу о роли индифферентных признаков в эволюции)*»; 4) «*Новые работы по определению пола*»; 5) «*О волнах жизни*».

Загалом теми доповідей Ф. Добржанського багато в чому збігаються з проблематикою

¹² За Адамсом, цю доповідь було анонсовано в № 1 Українського зоологічного журналу. Проте статтю в УЗЖ було присвячено фауні сонечок Волино-Поділля [36].

¹³ Взагалі склад дуже показовий: Кащенко був «наглядачем» за зоологічними дослідженнями (як голова Фауністичної комісії); трійка заступників (з трьома секретарями) представляла відповідну трійку зоологічних центрів — кафедру (Шмальгаузен), УНТ (Шарлемань) та Зоологічний музей (Караваєв).

його публікацій, проте в них, на відміну від статей, значно яскравіше проявляється тяжіння вченого до вивчення трьох основних аспектів: 1) статевих ознак, 2) спадковості, 3) еволюційних змін. Причини саме такого кола наукових інтересів лежать на поверхні, хоча про них мало хто говорить. Насамперед цьому сприяли вчителі Ф. Добржанського, особливо С. Кушакевич, який був відомим дослідником генеративних систем, а також таланти самого Феодосія Добржанського.

У наступному томі «Історії НАН України. 1924–1928» згадок про Ф. Добржанського вже немає. Очевидно, що він змінив афіліацію, а публікації 1924–1925 рр. відносять його до Києва лише через типовий для наукових видань часовий проміжок між надходженням рукопису і оприлюдненням статті.

Зоологічні (ентомологічні) колекції. Тема важливості колекторства у становленні багатьох відомих біологів, передусім зоологів, розглядалася неодноразово [1, 50, 51]. Не можна оминути її і при розгляді наукової діяльності Ф. Добржанського. Його численні статті про мінливість ґрунтуються на великих вибірках і аналізі зразків. Є навіть думка, що робота з колосальними обсягами матеріалу дозволила йому як ентомологу розвинути популяційне мислення і фактично сприяла досягненню ним усесвітнього визнання [52].

Ентомологічні колекції Ф. Добржанського були, напевно, великими. Проте пошук їх слідів у Києві не дав результатів: їх однозначно немає в Національному науково-природничому музеї (особ. повід. О. Мартинова), Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена (повід. О. Пучкова), зоологічному музеї КНУ імені Тараса Шевченка (повід. М. Біляшівського), Інституті захисту рослин (повід. В. Федоренка, за сприяння В. Різуна). Судячи з відсутності в монографії М. Дядечка про кокцинелід України [53] цитувань праць Ф. Добржанського і згадок про його матеріали, не було таких колекцій і в Сільськогосподарській академії (нині НУБіП), де Ф. Добржанський викладав.

Проте колекції існували, і в огляді М. Кременцова є відомості, що Ф. Добржанський

Табл. 3. Зразки молосків (*Gastropoda*), зібрані Ф. Добржанським, що зберігаються в Національному науково-природничому музеї НАН України

Родина	Назва виду	Місце збору	Дата збору	Leg.	Екз.
Viviparidae	<i>Contectiana listeri</i>	Київ, Пуща-Водиця	18.05.1918	FD	1
Lymnaeidae	<i>Lymnaea stagnalis</i>	Київ, Пуща-Водиця, ставок	18.07.1918	[FD]	3
Viviparidae	<i>Viviparus viviparus</i>	Київ, р. Дніпро, затоки	12.09.1918	[FD]	14
Viviparidae	<i>Contectiana listeri</i>	Київ, Пуща-Водиця	18.10.1918	FD	1
Viviparidae	<i>Viviparus viviparus</i>	Київ, Пуща-Водиця	18.10.1918	[FD]	11
Zonitidae	<i>Aegopinella pura</i>	Мліїв (Черкаська обл.), сад	06.06.1921	FD	2

проводив інтенсивний обмін зразків [52]. Очевидно, що колекції були в його особистому розпорядженні і, як впливає з цієї інформації, він вивіз їх до Петрограда. Феодосій Добржанський передав до Зоологічного інституту Російської академії близько 12 тис. екз. кокцинелід (*Coccinellidae*). Основу цих колекцій становили його збори 1918–1919 рр. на Київщині та 1925–1927 рр. у «російських експедиціях» [52, с. 35]. На основі списку публікацій Ф. Добржанського можна зробити висновок, що він продовжив досліджувати свої колекції і в Ленінграді. Пристрасть до колекціонування залишилася надовго: він збирав та передавав до Зоологічного інституту колекції з США. Востаннє така передача відбулася в 1937 р. [52].

Чому ж колекції Ф. Добржанського майже не залишилися в Києві? Напевно, він планував продовжувати дослідження сонечок на новому місці, і такий матеріал мав бути «під руками». Попри це, зв'язки з Києвом не переривалися — досить згадати листи М. Левіта, який із захватом описував зростання добробуту і розвиток досліджень [54]. Можна припустити, що поступово, в міру заглиблення вченого в інші теми (мінливість коней, дрозоділ), ця проблематика у Ф. Добржанського відійшла на другий план, і доволі швидкий від'їзд до Америки не залишав інших варіантів, як депонувати матеріали в ленінградському Зоологічному інституті, що було логічно, оскільки це був основний зоологічний заклад країни.

Очевидно, що Ф. Добржанський цілеспрямовано збирав колекції кокцинелід (сонечок). Проте були й інші збори. Зокрема, у звіті про

діяльність Зоологічного музею ВУАН, складеному його керівником В. Караваєвим [55], зазначено, що в музеї (нині це відділ зоології Національного науково-природничого музею (ННПМ)) є колекція молосків з Київщини, зібрана Ф. Добржанським [55, с. 23], та колекція цикад (Homoptera) Ф. Добржанського [55, с. 24].

Щодо колекції молосків (за базою даних та каталогом [56]) Ф. Добржанського вказано як колектора у трьох записах, ще у трьох — його авторство припускається на підставі місць і дат збору (позначено у квадратних дужках як [FD]) (табл. 3). Згодом, вже під час перебування в Ленінграді¹⁴ Ф. Добржанський видав спільно з київським колегою Л. Косаківським працю про мінливість ставковика — «Мінливість *Limnaea stagnalis* у водоймах околиць Києва» [57].

Що стосується цикад, то у В. Караваєва, мабуть, була помилка. Згодом він написав [58], що цикади — це колекція Іванова (без ініціалів). Докладний аналіз джерел дозволив виявити згадки обох дослідників — Ф. Добржанського та С. Іванова — як колекторів цикад і знайти огляд С. Іванова [59]. У статті В. Логвиненка [60] є дані про цикад, зібраних Ф. Добржанським, С. Івановим та Г. Горощенком в околицях Києва у 1923–1926 рр.; зокрема Ф. Добржанським зібрано матеріал у двох місцях: 1) Київ, Сирець¹⁵, 30.06.1923 (n = 6), 2) Київ, заплава Дніпра, 30.06.1923 (n = 6) [57].

¹⁴ У день приїзду Ф. Добржанського до Петрограда помер В.І. Ленін, і місто перейменували.

¹⁵ Сирець як місце збору згадується на етикетках у більшості відомих нам серій, і це не дивно: родина Добржанських при переїзді до Києва придбала бу-

Ці знахідки стосуються виду *Kybos smaragdula* Fall., і їх переописано як належні до нового виду — *Emproasca (Kybos) ivanovi* Logvinenko. У статті В. Логвиненка [60] вказано, що типові матеріали нового виду зберігаються в Інституті зоології АН УРСР, а це можуть бути колекції як Інституту, так і ННПМ, які тоді були спільними, проте де зразки тепер — не ясно.

Крім того, в Національному науково-природничому музеї виявлено також серію зразків багатоніжок, зокрема й типові матеріали, про що повідомили куратори колекції О. Мартинів та Н. Петренко, — загалом близько 50 зразків, зібраних в різний час у Києві та його околицях (наприклад, «Syrets, 3.08.1918», рис. 5).

Усе згадане тут — мала частка того, що могло залишитися від колекцій відомого тепер дослідника, проте важливо, що ці зразки в ННПМ збереглися. Аналіз географії та хронології зоологічних зборів Ф. Добржанського в його київський період заслуговує на окрему публікацію.

Власне й набути. Фактично всі праці, присвячені Ф. Добржанському, просякнуті захватом біографів перед його талантами і доробком. Проте це все стосується вже Добржанського-монумента, професора, мешканця Нью-Йорка, «типового» американця, який здійснив свою мрію. І це здійснення мрії мало реальні виміри і здобутки, якими науковець врешті сам пишався, і, звісно, мало свої витoki — тут, в Україні.

Звичайно, успіхи Ф. Добржанського можна пояснити його непересічним талантом і здібностями, його особистими рисами характеру, такими як прагнення до нових знань, широта поглядів, сміливість братися за нове та незвідане, легкість у пристосуванні до нових соціумів, готовність до переїзду в нові місця, хист до швидкого опанування мов. Зворотним боком медалі була його готовність відмовитися від минулого — мови, історії, вчителів і наставників, усталеного способу життя, стосунків з колегами. Важливу роль відіграла і його очевидна боязнь опинитися на периферії, небажання

динока на Сирці, біля Бабиного яру, і саме тут відбувалося зростання Ф. Добржанського як натураліста.

Рис. 5. Пробірка з колекційним зразком Муриарода (колекція Національного науково-природничого музею), зібраним Ф. Добржанським у передмісті Києва (уроч. Сирець) 8.08.1918. У той рік Феодосій мав закінчити навчання на першому курсі університету

відчувати себе провінціалом, що, напевно, було для нього потужним фактором зростання. Тому не дивно, що в листуванні та спогадах ми мало знаходимо згадок про його колеги, які були соратниками і з якими він мав щоденні наукові або експедиційні справи¹⁶.

Проте вкрай важливими для Феодосія були стосунки, які сприяли його професійному зростанню, зокрема спілкування з науковими наставниками. Як видно з листів, він дуже цінував взаємини з професурою, насамперед з С. Кушакевичем та В. Вернадським, а перед тим, у гімназичні роки, — з учителем В. Лучником. Напевно, значущим був вплив на нього і Г. Левицького. Тому й увесь комплекс його статей київського періоду і найближчого петербурзького мав виразну орієнтацію на ті системи ознак і біологічні особливості, з якими працювали його вчителі, — генеративні системи комах, мінливість і спадковість.

Це посилювалося гарним знанням літератури, активним листуванням з провідними науковцями і рішучістю в освоєнні нових підходів і нових об'єктів. Врешті, поєднання ентомології з генетикою проявилось в інтересі дослідника до вивчення дрозофіл та процесів еволюції, вивчення спадковості та видоутворення у них, спочатку на лабораторних лініях, а згодом і з чудесними острівними формами, вивчення яких із застосуванням генетичних маркерів стало найяскравішим (після дарвінових в'юрків) дослідженням у галузі еволюційної біології.

¹⁶ Спогадам про Ф. Добржанського присвячено статтю київського генетика академіка С. Гершензона [61]; трохи інформації є в листах науковця [54, 62].

Від сонечок до дрозофіл. Тяжіння дослідника до генетики було закладене практиками вивчення генеративних систем комах, чому сприяли зразкові дослідження С. Кушакевича. Однак була ще одна особистість, яка, напевно, справила вплив на Ф. Добржанського, — Григорій Левицький (1878–1942), визначний український цитогенетик, автор сучасного тлумачення терміна «каріотип» та посібника «Материальные основы наследственности» (1924)¹⁷.

Поштовхом до наступних подій стала поїздка Г. Левицького до Петербурга взимку 1921/1922 рр., де він працював у бібліотеці М. Вавилова, надзвичайно багатій завдяки численним іноземним контактам дослідника, і звідки він привіз яскраві враження і нову літературу. Це привабляло Ф. Добржанського, як і стаття Г. Левицького в журналі «Природа» про досліді Моргана на дрозофілах [62]. Згодом, у 1962 р., Феодосій Добржанський так згадував про бесіди з Григорієм Левицьким: «коли генетику Моргана обговорювали на кухні, ... мені стало зрозуміло, що це те, що я повинен робити» (цит. за [22, с. 67]).

Влітку того ж 1922 р. Ф. Добржанський уже був у Петербурзі у М. Вавилова, який порадив йому звернутися до лабораторії Сергія Четверикова у Москві [62, с. 90]. За іншою версією, Ф. Добржанський отримав запрошення директора Інституту експериментальної біології Миколи Кольцова (1872–1940) приїхати до його інституту в Москві, де в лабораторії С. Четверикова Ф. Добржанський і отримав лабораторні лінії дрозофіл [15, с. 61]¹⁸.

¹⁷ Поширене написання прізвища «Левитський» є не виправданою калькою з російської; про Григорія Андрійовича Левицького докладніше йдеться у [63].

¹⁸ Трагування є напрочуд різні, але ключовими і незаперечними фактами є такі: 1) приїзд у серпні 1922 р. до С. Четверикова американця Г. Меллера з дрозофілами; 2) поїздка Ф. Добржанського до С. Четверикова, від якого він отримав цих мушок. Для пояснення, чому С. Четвериков пішов на такий крок, можна запропонувати таку гіпотезу: як колишній ентомолог він оцінив знання Ф. Добржанського щодо генеративної системи комах і запропонував йому проаналізувати відмінності мутантних ліній. «Привезенная

Події 1922 року та Шарлеманеві «одкровення». 1922-й багато в чому став знаковим. Згасли соціальні катаклізми і революційні рухи. В академічному житті з'явилися нові можливості, пов'язані з новою державною політикою, спрямованою на розвиток науки, підтримку науковців, придбання літератури та обладнання і навіть забезпечення поїздок за кордон. Щоправда, так само, як і в попередні роки, відходили на Захід пароплави з вигнаною інтелігенцією, але методичний розвиток науки вже розпочався.

Наприкінці 1922 р. в Петрограді відбувся Перший з'їзд зоологів, анатомів та гістологів, на якому українську делегацію очолював М. Шарлемань [15, с. 61]. До складу «української делегації ...», крім Сергія Яковича [Шарлеманова], також входили Д.Є. Белінг, М.В. Шарлемань і Ф.Г. Добржанський» [29, с. 15]. Ф. Добржанський виголосив на з'їзді дві доповіді: «Имагинальная диапауза у божьих коровок» і «Половая система божьих коровок» [64].

Деталізація відомостей про українську делегацію, наведена у спогадах М. Шарлеманя в розділі «Съезд зоологов (1-й)» [65], породжує певне сум'яття (у дужках — мої уточнення): «В 1922 году [15–21 грудня] был большой съезд зоологов [I Всероссийский з'їзд зоологів, анатомів і гістологів] в Ленинграде [Петрограді]... Были на съезде и специалисты по генетике — Добжанский и Филипченко. Тут я впервые [?] познакомился с Филиппом [Феодосієм] Григорьевичем Добжанским, который, вернувшись в Киев [?], получил место стипендиата Моргана в США... Командировку на стипендию Моргана дал ему я от Института зоологии АН УССР [у 1921–1934 рр. це був Зоомузей ВУАН]» [65, с. 700–701]. Можливо, йдеться не про відрядження, а про «довідку з попереднього місця роботи» для поїздки у США.

З цих спогадів випливає, що М. Шарлемань познайомився з Ф. Добржанським лише на-

Меллером в Россию дрозофила — основной объект генетических исследований в лаборатории Моргана — сразу же привлекла внимание Четверикова, из рук которого и получил Добржанский этот подарок» [62, с. 90].

прикінці 1922 р. в Петрограді, тобто в Києві вони нібито не зустрічалися¹⁹. Інформація про те, що М. Шарлемань підписував відрядження Ф. Добржанському до США, також виглядає дивною. Очевидно, М. Шарлемань заплутався, про що свідчать й інші помилки. У нас немає підстав відкидати наведені в листуванні Ф. Добржанського з Ю. Філіпченком факти відрядження Феодосія саме з Ленінграда. Ю. Філіпченко писав Ф. Добржанському: «Если бы вам представилась возможность остаться в Америке на некоторое число лет — 3, 4, 5 — этим безусловно следует воспользоваться» [66]. Вторить йому й І.І. Захаров [26] з посиланням на те саме джерело: «Лишь сообщение об уходе из Ленинградского университета Ю.А. Филипченко [1930] ... побудило Ф.Г. послать заявления об увольнении и из ЛГУ, и из Академии наук СССР». Тому маємо виходити з наявності у Ф. Добржанського ленінградської афіліації на момент отримання ним стипендії фонду Рокфеллера.

Дрозофіла «kyivensis». Знайомство з Сергієм Четвериковим, знаним свого часу київським карцинологом і лепідоптерологом, який тоді очолював відділ генетики Інституту експериментальної біології в Москві, завершилося, як зазначено вище, отриманням мутантних ліній дрозофіл, досліди з якими Ф. Добржанський розгорнув у Києві (рис. 5). Як зазначено в коментарях історіографів до листування В. Вернадського, «Ф.Г. Добржанський з цим подарунком виїжджає до Києва і розгортає перші в Україні дослідження по генетиці. Дослідження Добржанського викликали живий інтерес в Петрограді» [= у Філіпченка] [15, с. 61–62].

¹⁹ Дивна історія, якщо врахувати, що вони обидва були принаймні у Фауністичному комітеті (з 1919 р.) та в УНТ (до 1921 р.). Крім того, Ф. Добржанський був секретарем зоологічної конференції в Києві 20–30 жовтня 1922 р., де М. Шарлемань значився заступником голови (див. вище). Звісно, М. Шарлемань міг не звернути увагу на молодого науковця, нехай і секретаря конференції, проте М. Шарлемань був також редактором обох випусків Українського зоологічного журналу, в якому було опубліковано статті Ф. Добржанського.

Рис. 6. Феодосій Добржанський. Фото з «ранніх 1920-х». Світлина можна віднести до київського періоду життя науковця; судячи з пробірок, ймовірно, до його «дрозофільних часів», тобто 1923 р. Фото з архіву Ю.Л. Горощенка, редаговане (джерело: [22])

Тепер деталі навряд чи вдасться з'ясувати, однак не можна виключати, що дрозофіл передали з лабораторії Моргана саме на прохання Ф. Добржанського, який міг запропонувати свої послуги в аналізі плюдоцості/стерильності дрозофіл. Перша його «дрозофільна» стаття мала назву «Про будову статевого апарату деяких мутантів *Drosophila melanogaster*» [12], і в ній прямо зазначено, що матеріали було отримано з лабораторії проф. Кольцова та Четверикова (Москва), які привіз їм у серпні 1922 р. проф. Мюллер. Статтю було подано до друку 20 вересня 1923 р., тобто в київський період діяльності Ф. Добржанського. Відомо також, що цю статтю Ф. Добржанський представив місяцем раніше (у серпні 1923 р., за [26, с. 5]) у Петергофі, в біологічному інституті Петроградського університету. Власне після цього Ю. Філіпченко і запросив Ф. Добржанського на очолювану ним першу в країні генетичну кафедру.

Отже, з дрозофілами Ф. Добржанський почав працювати ще в Києві і, маючи значний досвід у вивченні статеві системи комах, взявся аналізувати механізми репродуктивної ізоляції у дрозофіл-мутантів [12]. Ця його стаття і подальший цикл досліджень ознаменували початок нової ери в біології, відомої як «синтетична теорія еволюції». Комахи виявилися благодатним об'єктом: висока мутабельність, швидка зміна поколінь, легкість контролю ознак репродуктивної системи, хромосом і генних маркерів. Ф. Добржанський був «преадаптований» до таких досліджень завдяки попередньому досвіду з вивчення тонких відмінностей комах і тісній співпраці з київською школою цитогенетиків першої хвилі, зокрема з С. Кушакевичем та Г. Левицьким.

Так Ф. Добржанський, дрозофіли та перші здобутки, пов'язані з вивченням мутантних мух, поїхали з України на північ. Сталося це у січні 1924 р. Повернення його до Києва у серпні 1924 р. могло бути спричинене не лише особистими справами (вінчання в Лаврі)²⁰, а й потребою забрати колекцію комах, яку він, можливо, не зміг безпечно вивезти в січні²¹ і залишив комусь на утримання (наприклад Г. Левицькому або Г. Шпету).

Вже, мабуть, неможливо встановити, де саме в Києві Ф. Добржанський проводив досліди з дрозофілами: у КПІ, де природничі спеціальності закрили фактично одночасно з виїздом Ф. Добржанського (на межі 1923/1924 рр.), в Сільгоспакадемії, де у 2000-х вже у сучасному НУБіП згоріли всі архіви, чи в Зоологічному музеї ВУАН, який припинив своє існування як окрема установа у 1934 р. і надалі пережив безліч реорганізацій? Оскільки єдиним місцем у Києві, де й сьогодні є колекційні матеріали

²⁰ Влітку 1924 р. (8 серпня) Феодосій Добржанський побрався в Києві з Наталією Сіверцевою [13], колишньою (до 1924 р.) співробітницею лабораторії І. Шмальгаузена, яка взимку поїхала з Феодосієм до Петрограда [23]. Важлива деталь: Наталія Сіверцева — дочка того самого лісника Петра Сіверцева [67], до якого Ф. Добржанський за дорученням С. Кушакевича носив передачі для В. Вернадського у 1919 р.

²¹ За погодними архівами (<https://bit.ly/3oSdVYG>), в Києві 24.01.1924 було –20°С.

Ф. Добржанського, залишається відділ зоології Національного науково-природничого музею, можна висловити припущення, що це відбувалося в кімнатах Зоологічного музею ВУАН, які згодом перетворилися на експозиційні зали ННПМ.

Післямова. Отже, в 1924 р. Ф. Добржанський переїхав до Петрограда. Маючи значний досвід роботи з комахами та їхньою мінливістю, викладацький досвід і знання мов, а також бажання й готовність розвивати дослідження, він був бажаним співробітником. І попри часті суперечки між Ф. Добржанським та Ю. Філіпченком, неодноразово згадані в їхніх листах²², між ними склалися загалом приязні стосунки, якими обоє дорожили, зберігаючи їх навіть на відстані.

Напевне, головним мотивом переїзду Ф. Добржанського до Петрограда було бажання долучитися до найпередовіших розробок у найбільших доступних наукових центрах, одним з яких, зокрема, була кафедра Ю. Філіпченка — перша генетична кафедра, організована в СРСР. До того ж, як уже зазначалося, в 1922–1926 рр. в СРСР почали діяти програми з підтримки науки, які давали можливість відвідувати провідні закордонні центри [69]. Особливо активізувалася увага до науки у зв'язку з підготовкою до 200-річчя Академії наук, яке припало на 1925 р. [70, 71]. Підготовка до ювілею розпочалася ще на початку 1922 р. (за ініціативою академіка В. Стеклова), що передбачало низку гучних подій, зокрема створення АН СРСР 27 липня 1925 р. Звісно, цим не міг не скористатися дослідник, який прагнув найвищих знань і найефективнішої реалізації свого потенціалу.

У перший же рік петроградського (ленінградського) періоду діяльності Ф. Добржан-

²² Як приклад, Ю. Філіпченко наполягав на важливості зоотехнії, тоді як Ф. Добржанський це категорично не сприймав і гнітився тим. У листі до Ю. Філіпченка він пише: «Я ніколи не скривал, що эти отношения для меня были тяжелы до невыносимости, и ничто иное, как ужас, берет меня при мысли, что это может начаться опять» [66, с. 226]. Те саме було й надалі, зокрема в лабораторії Моргана [68].

ського «пішли» до друку його статті суто генетичного напрямку — про спадковість та мутації. Він пропрацював асистентом кафедри генетики та експериментальної зоології до грудня 1927 р., після чого розпочався третій етап у житті вченого — сходження на науковий олімп — уже в Колумбійському університеті.

Отже, лєнінградський період діяльності Ф. Добржанського тривав неповні 4 роки, тоді як київський (з 1909 по 1924 р.) був майже вчетверо більшим — 15 років життя і зростання: навчання в Першій київській гімназії, потім в Університеті св. Володимира, далі робота на кафедрі зоології у О. Лебедева та в Зоологічному музеї ВУАН.

Зазвичай університети пишаються тим, що наукові світила мають їхні дипломи. Щоразу це одночасно і набуття, і втрата, оскільки переважна більшість безповоротно покидають alma mater. Ба більше, кожен від'їзд за кордон — це сумний підсумок для інституцій, які не змогли забезпечити реалізацію амбітних планів своїх вихованців. Проте це й ознака того, що саме

в них сформувався, а не згас, талант. І все це повною мірою стосується Феодосія Добржанського — великого науковця, який, маючи академічні старту в Києві, пройшов свій складний, але яскравий шлях до високих знань та всесвітнього визнання.

Подяки. *Моя подяка професору М. Воронцову за його наполегливість щодо збору матеріалів про київський період Ф. Добржанського. Дякую М. Біляшівському за консультації та архівне фото Ф. Добржанського. Дякую колегам, які сприяли пошуку бібліографічної інформації: В. Константіновій, К. Очеретній, О. Протасову, В. Різуни, Г. Розенбергу, А. Шаповалу. Глибока подяка М. Біляшівському, О. Мартинову, С. Погребняку, О. Пучкову, Г. Попову, Н. Петренку, В. Різуни, В. Федоренку за уточнення деталей про зоологічні колекції. Дякую також З. Баркасі, О. Городній, К. Очеретній, В. Придатку-Доліну, професорам О. Протасову та Л. Рековцю за важливі коментарі, вичитку та корекції тексту.*

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

- Zagorodniuk I. Species concepts in biology: development of ideas in Ukraine. *Sci. Bull. Uzhhorod Univ. Ser. Biol.* 2019. **46–47**: 7–36. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.24144/1998-6475.2019.46-47.7-36>
[Загороднюк І. Концепції виду в біології: розвиток ідей в Україні. *Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. Біол.* 2019. Вип. 46–47. С. 7–36.]
- Dobzhansky T. Nothing in biology makes sense except in the light of evolution. *American Biology Teacher.* 1973. **35**(3): 125–129. DOI: <https://doi.org/10.2307/4444260>
- Dobzhansky T. *Evolution, Genetics and Man.* New York, John Wiley & Sons, 1955.
- Zagorodniuk I. Cryptic diversity of biota, sibling species and researchers' daltonism. *Visnyk of the Lviv University. Series Biology.* 2016. **71**: 3–30. (in Ukrainian).
[Загороднюк І. Криптичне різноманіття біоти, види-двійники та дослідницький дальтонізм. *Вісник Львівського університету. Сер. біологічна.* 2016. Т. 71. С. 3–30.]
- Dobzhansky F.G. Description of a new species of the genus *Coccinella* from the neighbourhood of Kyiv. *Materials on the Study of Fauna of South-West Russia* (Kyiv). 1917. (2): 46–47. (in Russian).
[Добржанський Ф.Г. Описание нового вида рода *Coccinella* из окрестностей Киева. *Материалы къ познанію фауны Юго-Западной Россіи.* 1917. Вып. 2. Киев: Изданіе Киевскаго Орнітологіческаго общества имени К. Θ. Кесслера. С. 46–47.]
- Dobzhansky F.G. Two new varieties of *Adalia bipunctata* (Coleoptera, Coccinellidae) are interesting in phylogenetic regard. *Kievskije Uchenyje Izvestia.* 1921. (2): 143–145. (in Ukrainian).
[Добржанський Ф.Г. Дві нових різностагі *Adalia bipunctata* (Coleoptera, Coccinellidae) цікавих в філогенетичному відношенні. *Киевские ученые известия.* 1921. Вип. 2. С. 143–145. Под ред. Н.П. Гуля. Киев: Трест Киев-Печать, 1921.]
- Dobzhansky F.G. Geographic and individual variability of *Adalia bipunctata* L. and *Adalia decempunctata* L. (Coleoptera, Coccinellidae). *Russkoye entomologicheskoye obozreniye (Russian Entomological Review).* 1924. **18** (4): 201–212. (in Russian).

- [Добржанский Ф.Г. Географическая и индивидуальная изменчивость *Adalia bipunctata* L. и *Adalia decempunctata* L. (Coleoptera, Coccinellidae). *Русское энтомологическое обозрение*. 1924. Т. 18, № 4. С. 201–212.]
8. Dobrzhanskii F.G. Inheritance and mutation. *Chelovek i Priroda*. 1924. (5/6): 417–426. (in Russian). [Добржанский Ф.Г. Наследственность и мутация. *Человек и природа*. 1924. № 5/6. С. 417–426.]
 9. Dobzhansky Th. Species as natural units. In: Dobzhansky Th. *Genetics and the Origin of Species*. 3rd ed. Columbia University Press, New York, 1951. P. 254–275.
 10. Ayala F.J. *Theodosius Dobzhansky (1900–1975)*. Biographical Memoirs. National Academy of Sciences, Washington D.C., 1985. P. 163–213. <https://bit.ly/2Njr65f>
 11. Ayala F.J., Fitch W.M. Genetics and the origin of species: An introduction. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*. 1997. **94**(15): 7691–7697. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.94.15.7691>
 12. Dobzhansky Th. Uber den Bau des Geschlechtsapparats einiger Mutanten von *Drosophila melanogaster* Meig. *Zeitschrift für Induktive Abstammungs- und Vererbungslehre*. 1924. **34**: 245–248. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01702266>
 13. Dobzhansky Coe S. Theodosius Dobzhansky: a family story. In: M.B. Adams (ed.). *The Evolution of Theodosius Dobzhansky*. Princeton University Press, Princeton, 2014. P. 13–28. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400863808.13>
 14. Konashev M.B. *Formation of the evolutionary theory of F.G. Dobzhansky*. Saint Petersburg, 2011. (in Russian). [Конашев М.Б. *Становление эволюционной теории Ф.Г. Добржанского*. СПб.: Нестор-История, 2011.]
 15. Onyshchenko O.S., Afiani V.Y., Dubrovina L.A. (ed.). F. Dobzhansky to V. Vernadsky. In: *Volodymyr Ivanovych Vernadsky. Lystuvannya z ukraïnskymy vchenymy (Volodymyr Vernadsky. Correspondence with Ukrainian scientists)*. Book 2. Kyiv, 2012. (in Ukrainian). [Онищенко О.С., Афіані В.Ю., Дубровіна Л.А. та ін. Ф.Г. Добржанський — В.І. Вернадському. В кн.: *Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими*. Кн. 2, ч. 1. Київ, 2012. С. 55–76.]
 16. Mazurmovych B.N. About the life and work of S.E. Kushakevych (1878–1920). *Vestnik zoologii*. 1970. (6): 80–83. (in Russian). [Мазурмович Б.Н. О жизни и деятельности С.Е. Кушакевича (1878–1920). *Вестник зоологии*. 1970. № 6. С. 80–83.]
 17. Kushakevych S. *The History of the Development of the Gonads in Rana esculenta. On the Question of Sex Determination. Experimental and Morphological Research*. Petersburg, 1910. (in Russian). [Кушакевич С. *История развития половых желез у Rana esculenta. К вопросу об определении пола. Экспериментальное и морфологическое исследование*. Петербург, 1910. С. 1–21.]
 18. Kushakevych S. Research on the Dimorphism of Male Genital Elements in Prosobranchia. Kyiv, 1912. (in Russian). [Кушакевич С. Исследования над диморфизмом мужских половых элементов у prosobranchia. Киев: Тип. Императорского университета св. Владимира. АО Н.Т. Корчак-Новицкого, 1912. С. 1–144.]
 19. Kushakevych S. An attempt to ground the laws of heredity in cytology, *Priroda*. 1914. (10): 1205–1220. (in Russian). [Кушакевич С. Попытка цитологического обоснования законов наследственности. *Природа*. 1914. № 10. С. 1205–1220.]
 20. Gamalia V.M., Duplenko Yu.K., Onoprienko V.I., Ruda S.P., Savchuk V.S. *Prezydenty Akademiyi nauk Ukrainy za 100 rokiv yiyi isnuvannya (Presidents of the Academy of Sciences of Ukraine for 100 years of its existence)*. Kyiv, 2018. (in Ukrainian). [Гамалія В.М., Дуепенко Ю.К., Онопрієнко В.І., Руда С.П., Савчук В.С. *Президенти Академії наук України за 100 років її існування: науково-організаційний внесок у прогрес фундаментальної науки*. За ред. В.І. Онопрієнка. Київ: Інф.-аналіт. агентство, 2018.]
 21. Zagorodniuk I. Natural history collections in the Kyiv Pedagogical Museum in 1902–1917. *Proceedings of the National Museum of Natural History*. 2016. **14**: 123–135. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/vnm.2016.14.123> [Загороднюк І. Природничі колекції в Педагогічному музеї Києва 1902–1917 років. *Вісник Національного науково-природничого музею*. 2016. Вип. 14. С. 123–135.]
 22. Konashev M.B. From the Archives: Dobzhansky in Kiev and Leningrad. In: M.B. Adams (ed.). *The Evolution of Theodosius Dobzhansky*. Princeton University Press, Princeton, 2014. P. 63–84. <https://doi.org/10.1515/9781400863808.63>
 23. Golubovsky M. Dobzhansky in two worlds. *Vavilov Journal of Genetics and Breeding*. 2000. No. 12. (in Russian). http://www.bionet.nsc.ru/vogis/vestnik.php?f=2000&p=12_2 [Голубовский М. Добржанский в двух мирах. *Информационный вестник ВОГиС*. 2000. № 12.]
 24. Adams M.B. (Ed.). *The Evolution of Theodosius Dobzhansky: Essays on His Life and Thought in Russia and America*. Princeton University Press, 1994. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400863808>

25. Onyshchenko O.S., Dubrovina L.A., Kirzhaev S.M. et al. (eds). *Volodymyr Ivanovych Vernadsky. Lystuvannya z ukraïnskymy vchenymy (Volodymyr Vernadsky. Correspondence with Ukrainian scientists)*. Book 1. Kyiv, 2011. (in Ukrainian).
[Онищенко О.С., Дубровіна Л.А., Кіржаєв С.М. та ін. (уклад.). *Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими*. Кн. 1. Київ, 2011.]
26. Zakharov-Gezehus I. F. *Dobrzhansky – Russian biologist in America*. Preprint. Institute of Zoology RAS, 2010. https://www.zin.ru/animalia/coleoptera/addpages/Andrey_Ukrainsky_Library/Specialists_files/Zakharov10a.doc
[Захаров-Гезехус И. Ф. *Добержанский – русский биолог в Америке*. Препринт. Институт зоологии РАН, 2010.]
27. Onoprienko V.L., Shcherban T.O. *Dzherela z istorii Ukrainського naukovooho tovarystva v Kyivі (Sources on the history of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv)*. Kyiv, 2008. (in Ukrainian).
[Онопрієнко В.Л., Щербань Т.О. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*. Київ: Інф.-аналіт. агентство, 2008.]
28. Shmelev V.G. et al. (ed.). *Istoriya Akademii nauk Ukraïny. 1918–1923: Dokumenty i materialy (History of the Academy of Sciences of Ukraine. 1918–1923: Documents and materials)*. Kyiv: Naukova Dumka, 1922. (in Ukrainian).
[Шмельов В.Г. та ін. (упоряд.). *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали*. Київ: Наукова думка, 1922.]
29. Sharoval A.I. *Dokumenty S.Ia. Paramonova u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho: dzhere-loznavche doslidzhennia (Documents of S.Ia. Paramonov in the collection of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine: source study)*. Kyiv, 2016. (in Ukrainian).
[Шаповал А.І. *Документи С.Я. Парамонова у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського: джерелознавче дослідження*. Київ: НБУВ НАН України, 2016.]
30. Archive of RAS. Ivan Schmalhausen. Personality in genetics: 20-30s of the XX century. (in Russian). <https://bit.ly/2KB22Ye>
[Архивы РАН. Личность в генетике: 20–30-е годы XX века. «Золотой век» отечественной генетики – от Вавилова до «Вавиловии прекрасной». Шмальгаузен Иван Иванович. <https://bit.ly/2KB22Ye>]
31. Sydorochuk T.G. Normative-legal base of regulation of process of passing by scientists through degrees of their scientific qualification. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2002. 20: 334–339. (in Ukrainian). <https://bit.ly/2K1pRZH>
[Сидорчук Т.Г. Нормативно-правова база регулювання процесу проходження вченими ступенів їх наукової кваліфікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 334–339.]
32. Charlemagne M. Some tasks of Zoologica Museum of Zoobiological Institute of VUAN in time of reconstruction. *Zhurnal Bio-Zoolohichnoho tsykladu VUAN*. 1932. (1–2): 101–104. (in Ukrainian).
[Шарлемань М. Деякі завдання Зоологічного музею Зообіологічного інституту при ВУАН в добу реконструкції. *Журнал Біо-Зоологічного циклу ВУАН*. 1932. Вип. 1–2. С. 101–104.]
33. Konashev M.B. F.G. Dobrzhansky as geneticist, evolutionist, and humanist. *Voprosy istorii estestvoznaniia i tekhniki (Studies in the History of Science and Technology)*. 1991. (1): 56–71. (in Russian).
[Конашев М.Б. Ф.Г. Добержанский – генетик, эволюционист, гуманист. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1991. № 1. С. 56–71.]
34. The Reminiscences of Theodosius Dobzhansky. Part 1. Columbia University, 1962. Columbia Oral History Interview, P. 40–84. <https://diglib.amphilsoc.org/islandora/object/text:206516#page/46/mode/1up>
35. Zagorodniuk I., Parkhomenko V. The Ukrainian Zoological Journal and its successors in the light of the past of zoology in Ukraine. *Geo&Bio*. 2018. 16: 147–154. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/gb.2018.16.123>
[Загороднюк І., Пархоменко В. Український зоологічний журнал та видання-послідовники на тлі історії зоології в Україні. *Geo&Bio*. 2018. Вип. 16. С. 147–154.]
36. Dobrzhansky T. On the fauna of the Coccinellidae of Volhynia and Podolia. *Ukrainian Zoological Journal*. 1921. (1): 20–23. (in Ukrainian).
[Добержанський Т. До фауни сонечок (Coccinellidae) Волині та Поділля. *Зоологічний журнал України*. 1921. Вип. 1. С. 20–23.]
37. Dobrzhansky T. *Tachea vindobonensis* Fer. in the vicinity of Kyiv. *Ukrainian Zoological Journal*. 1921. (1): 25. (in Ukrainian).
[Добержанський Т. *Tachea vindobonensis* Fer. в околицях Києва. *Зоологічний журнал України*. 1921. Вип. 1. С. 25.]

38. Artobolevsky Yu. About dragonfly fauna of Poltava region. *Ukrainian Zoological Journal*. 1923. (2): 12. (in Ukrainian).
[Артоболевський Ю. До одонатофауни Полтавщини. *Український зоологічний журнал*. 1923. Вип. 2. С. 12.]
39. Panochini S. On the instituting of Ukrainian natural taxonomy. *Ukrainian Zoological Journal*. 1923. (2): 2–4.
[Паночіні С. До питання про усталення української природничої таксономії. *Український зоологічний журнал*. 1923. Вип. 2. С. 2–4.]
40. Dobrzhansky T. A note on the geographical distribution of some cicadas (Cicadidae). *Ukrainian Zoological Journal*. 1923. (2): 6–8. (in Ukrainian).
[Добржанський Т. Замітка про географічне поширення деяких цікад (Cicadidae). *Український зоологічний журнал*. 1923. Вип. 2. С. 6–8.]
41. Dobrzhansky T. *Buliminus (Chondrula) tridens* Müll. in Kyiv region and Podillia. *Ukrainian Zoological Journal*. 1923. (2): 12. (in Ukrainian).
[Добржанський Т. *Buliminus (Chondrula) tridens* Müll. на Київщині та Поділлі. *Український зоологічний журнал*. 1923. Вип. 2. С. 12.]
42. Dobrzhansky F.G. To the knowledge of the female reproductive apparatus of ladybirds (Coccinellidae). *Kievskije Uchenije Izvestia*. 1921. (1): 1–3. (in Russian).
[Добржанський Ф.Г. К познанню женского полового аппарата божьих коровок. (Coccinellidae). Предварительное сообщение. *Киевские ученые известия*. 1921. Вып. 1. Под ред. Н.П. Гуля. Киев: Трест Киев-Печать, 1921. С. 1–3.]
43. Dobrzhansky F.G. Congestion and migration in ladybirds (Coccinellidae). *Izvestia of the Department of Applied Entomology of Agricultural Scientific Committee*. 1922. (2): 103–124. (in Russian).
[Добржанський Ф.Г. Скопления и перелеты у божьих коровок (Coccinellidae [sic]). *Известия отделения прикладной энтомологии с.-хоз. Ученого Комитета*. 1922. Вып. 2. С. 103–124.]
44. Dobrzhansky F.G. Imaginal diapause in ladybirds (preliminary report). *Izvestia of the Department of Applied Entomology of Agricultural Scientific Committee*. 1922. (2): 229–234. (in Russian).
[Добржанський Ф.Г. Имагинальная диапауза у божьих коровок. (Предварительное сообщение). *Известия отделения прикладной энтомологии с.-хоз. Ученого Комитета*. 1922. Вып. 2. С. 229–234.]
45. Semenov-Tian-Shanskij A.P., Dobrzhansky F.G. Tres novae Coccinellarum species e fauna Rossiae Asiaticae (Coleoptera). *Russkoje Entomologicheskoe Obozrenije*. 1923. 18(2-3): 99–102. (in Russian).
[Семенов-Тянь-Шанский А.П., Добржанский Ф.Г. Три новых вида семейства Coccinellidae (Coleoptera) из Азиатской России. *Русское энтомологическое обозрение*. 1923. Т. 18, № 2–3. С. 99–102.]
46. Dobzhansky Th.G. Zur Erforschung der Anschwemmungsfauuna des Dnjeprs bei Kieff. *Russkij gidrobiologicheskij zhurnal (Russische Hydro-biologische Zeitschrift)*. 1924. 3(8-10): 221–233. (in Russian).
[Добржанський Ф.Г. Заметка о происхождении фауны наносов разлива Днепра под Киевом. *Русский гидробиологический журнал*. 1924. Т. 3, № 8–10. С. 221–233.]
47. Dobzhansky Th.G. Die geographische und individuelle Variabilität von Harmonia axyridis Pall. in ihren Wechselbeziehungen. *Biologischen Zentralblatt*. 1924. 44 (8): 401–421.
48. Dobzhansky Th.G. Die weiblichen Generationsorgane der Coccinelliden als Artmerkmal betrachtet (Coleoptera). *Entomologische Mitteilungen*. 1924. 13: 18–27.
49. Dobzhansky Th.G. Beitrag zur Kenntnis des weiblichen Geschlechtsapparates der Coccinelliden. *Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie*. 1924. 19: 98–100.
50. Kawahara A.Y., Pyle R.M. Through collecting, owning and observing insects. In: Lemelin R.H. (ed.) *The Management of Insects in Recreation and Tourism*. Cambridge Univ. Press, New York, 2012. P. 138–152. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139003339.011>
51. Roe A.A. psychological study of eminent biologists. *Psychological Monographs: General and Applied*. 1951. 65(14): 1–68. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0093639>
52. Kremenstov N.L. Dobzhansky and Russian entomology: the origin of his ideas on species and speciation. In: M.V. Adams (ed.). *The Evolution of Theodosius Dobzhansky*. Princeton University Press, Princeton, 2014. P. 31–48. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400863808.31>
53. Diadetchko N.P. *Coccinellidae Ukrainskoy SSR*. Kyiv, 1954. (in Russian).
[Дядечко Н.П. *Кожцнелліды Украинской ССР*. Киев: АН УССР, 1954.]
54. Konashev M.B. Letters to Th. G. Dobzhansky from the USSR. 1930–1934. *Istoricheskij arkhiv*. 2014. (6): 32–41. (in Russian).
[Конашев М.Б. «Жагда жизни, напористость, энергия — новые черты наших дней». Письма Ф.Г. Добржанскому из СССР. 1930–1934 гг. *Исторический архив*. 2014. № 6. С. 32–41.]

55. Karavaev V. A brief essay on the development and modern state of the Zoological Museum of U.A.N. *Zbirnyk prats zooolohichnoho muzeiu*. 1926. (1): 21–30. (in Ukrainian).
[Караваєв В. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Збірник праць зоологічного музею*. 1926. Вип. 1. С. 21–30. (Серія: Труды Фіз.-Мат. Відділу Укр. АН; Том 4, вип. 2).]
56. Pogrebnyak S.G., Sedysheva E.M. *Gastropoda (Mollusca, Gastropoda)*. Kyiv, 2015. (in Ukrainian).
[Погребняк С.Г., Седишева Е.М. Черевоні молюски (*Mollusca, Gastropoda*). Зоологічний музей ННПМ НАН України. Київ, 2015. (Серія: Колекції Зоологічного музею ННПМ НАН України).]
57. Dobrzhansky Th.G., Kossakovsky L.V. The variability of *Limnaea stagnalis* in waterbodies of the Kyiv neighbourhood. *Trudy Pervogo Vserossiyskogo gidrobiologicheskogo sezda*. Leningrad, 1925. P. 481–483. (in Russian).
[Добржанский Ф.Г., Косаковский Л.В. Изменчивость *Limnaea stagnalis* в водоемах окрестностей Киева. *Труды Первого Всероссийского гидробиологического съезда*. Ленинград, 1925. С. 481–483.]
58. Karavaev V.O. Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences, its activity and prospects for further work. *Visti Vseukrainskoi akademii nauk (Bulletin of the All-Ukrainian Academy of Sciences)*. 1929. No. 5–6: 11–14. (in Ukrainian).
[Караваєв В.О. Зоологічний музей ВУАН, його діяльність та перспективи дальшої роботи. *Вісті Всеукраїнської академії наук*. 1929. № 5–6. С. 11–14.]
59. Ivanov S.P. List of Homoptera – Auchenorrhyncha from Kyiv Region. *Trudy Fizyko-Matematichnoho viddilu (Proceedings of Physic-and-Mathematic Department)*. 1928. **6**(3): 185–199. (in Ukrainian).
[Іванов С.П. Список Homoptera – Auchenorrhyncha Київщини. *Труды Фізико-Математичного відділу*. 1928. Т. 6, № 3. С. 185–199. (Серія: Збірник праць зоологічного музею, вип. 5).]
60. Logvinenko V.N. *Empoasca (Kybos) ivanovi* sp. n. – a new species of leafhoppers (Homoptera, Cicadellidae) from Ukraine. *Vestnik zoologii*. 1980. (4): 86–89. (in Russian).
[Логвиненко В.Н. *Empoasca (Kybos) ivanovi* sp. n. – новый вид цикадок (Homoptera, Cicadellidae) с Украины. *Вестник зоологии*. 1980. № 4. С. 86–89.]
61. Gershenson S. Memories of meetings with F.G. Dobrzhansky. *Genetika*. 2000. **36**(2): 299–300. (in Russian).
[Гершензон С. Воспоминания о встречах с Ф.Г. Добржанским. *Генетика*. 2000. Т. 36, № 2. С. 299–300.]
62. Sorokina M.Yu. A long way to a great future. *Priroda*. 1990. (3): 88–96. (in Russian).
[Сорокина М.Ю. Дальний путь к большому будущему. *Природа*. 1990. № 3. С. 88–96.]
63. Velychko M.V., Stefanyk V.I. Hryhoriy Andriiovych Levitsky – Ukrainian cytogenetist and karyosystematist (1878–1943). *Cytology and genetics*. 2010. **44**(2): 71–76. (in Ukrainian).
[Величко М.В., Стефанік В.І. Григорій Андрійович Левитський – український цитогенетик та каріосистематик (1878–1943). *Цитология и генетика*. 2010. Т. 44, № 2. С. 71–76.]
64. Derjugin K.M. (ed.). Proceedings of the First Congress of the Russian Zoologists, Anatomists and Histologists in Petrograd. (15–21 December, 1922). Petrograd, 1923. (in Russian).
[Дерюгин К.М. (ред.). *Труды Первого Всероссийского съезда зоологов, анатомов и гистологов в Петрограде*. 15–21 декабря 1922 г. Петроград, 1923.]
65. Charlemagne N.V. Congress of Zoologists (1st). In: Charlemagne N.V. *Priroda i lyudi Kiyevskoy Rusi. Vospominaniya. Avtobiografii. Perepiska (Nature and people of Kievan Rus. Memories. Autobiographies. Correspondence)*. Kyiv: Prostrir, 2014. P. 698–701. (in Russian).
[Шарлемань Н.В. Съезд зоологов (1-й). В кн.: Шарлемань Н.В. *Природа и люди Киевской Руси. Воспоминания. Автобиографии. Переписка*. Київ: Простір, 2014. С. 698–701.]
66. Kolchinsky E.I. (ed.). *U istokov akademicheskoy genetiki v Sankt-Peterburge (At the Origins of Academic Genetics in St. Petersburg)*. Moscow: Nauka, 2002. (in Russian).
[Колчинский Э.И. (ред.). *У истоков академической генетики в Санкт-Петербурге*. Институт истории естествознания и техники им. С.И. Вавилова (Москва). Москва: Наука, 2002.]
67. Korsak I.F. Refusal of the Consul of Vancouver. In: Korsak I.F. *Imena tvoji, Ukraino (Your names, Ukraine)*. Lutsk: Tverdnyia, 2007. P. 123–132. (in Ukrainian).
[Корсак І.Ф. Відмова консула Ванкувера. В кн.: Корсак І.Ф. *Імена твої, Україно*. Луцьк: Твердиня, 2007. С. 123–132.]
68. Babkov V.V. Travel diaries and microevolution by F.G. Dobzhansky. *Vavilov Journal of Genetics and Breeding*. 2007. **11**(2): 463–469. (in Russian).
[Бабков В.В. Путевые письма и микроэволюция Ф.Г. Добржанского. *Информационный вестник ВОГИС*. 2007. Т. 11, № 2. С. 463–469.]

69. Tkachenko V. Foreign business trips of Ukrainian scientists in the 20-30s of the twentieth century as a reflection of public policy in the field of international scientific relations. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahogichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. 2009. (12): 172–179. (in Ukrainian).
[Ткаченко В. Закордонні відрядження українських учених у 20–30-х роках ХХ ст. як відзеркалення [sic] державної політики в галузі міжнародних наукових зв'язків. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Історичні науки. 2009. Вип. 12. С. 172–179.]
70. Aleksandrov D.A. Why soviet scientists stopped publishing abroad: formation of self-sufficiency and isolation of Russian science, 1914–1940. *Voprosy istorii estestvoznaniia i tekhniki (Studies in the History of Science and Technology)*. 1996. (3): 3–24. (in Russian).
[Александров Д.А. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1996. № 3. С. 3–24.]
71. Ioffe A.I. *Mezhdunarodnyye svyazi sovetskoj nauki, tekhniki i kultury 1917–1931. (International relations of Soviet science, technology and culture 1917–1931)*. Moscow: Nauka, 1975. (in Russian).
[Иоффе А.И. *Международные связи советской науки, техники и культуры. 1917–1931*. Москва: Наука, 1975.]

Igor V. Zagorodniuk

National Museum of Natural History
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

THE PHENOMENON OF THEODOSIUS DOBRZHANSKY:
TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BEGINNING
OF HIS SCIENTIFIC RESEARCH IN KYIV (1921–1924)

The results of the research on the history of formation and growth of Theodosius Dobrzhansky as a scientist in his first and most important Kyiv period are presented. This period lasted from 1909 to 1924 (15 years in total) and included studies at the First Kyiv Gymnasium (until 1917), 4 years of study at the University of St. Volodymyr (1917–1921) and work at the Department of Zoology of the Kyiv Polytechnical Institute (1920–1923) and the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences (1921–1922 [1923?]). The essay has been prepared considering numerous clarifications on misbeliefs accumulated in various sources, in particular on dates, places of residence and work, names of institutions, organisations, etc. Peculiarities of his work and activity in the Ukrainian Scientific Society, in the Department of Zoology of Kyiv Polytechnic, and in the Zoological Museum (Zoological Cabinet) of the Ukrainian Academy of Sciences are analysed. Information on places of study and work, topics of scientific publications and reports, information on created collections and circles of communication is given. The motives for further change of place of work and departure of the scientist to St. Petersburg, where he spent the next 4 years, and to the United States are considered. The Kyiv period is considered being key for the formation of the scientist and his main scientific interests, as well as for the practice of communication with leading experts in their field and for the organisation of successful work despite social difficulties and upheaval.

Keywords: Theodosius Dobrzhansky, biodiversity, Ukrainian science, research history.